

תכנית ההינתקות – החזון ושברו

זכי שלום

הרקע לגיבוש תכנית ההינתקות

בעת כהונתו של אריק שרון כראש ממשלה החלה להירקם תכנית של נסיגה מרצועת עזה, ובכללה הוצאת כוחות צה"ל מן הרצועה ופירוק ההתיישבות היהודית בגוש קטיף וכמה התנחלויות ביהודה ושומרון: גנים, כדים, שא-נור וחומש. חשיפתה של התכנית הכתה את הציבור בישראל בתדהמה. כבר שנים היו שמועות על כוונות לפנות את צה"ל מרצועת עזה. לרבים היה נראה כי ההתיישבות הישראלית ברצועה היא רעיון חסר תוחלת. שלוש טענות בסיסיות הועלו בעניין זה: (א) עזה אינה מקום בעל משמעות דתית-היסטורית לעם היהודי; (ב) מבחינה דמוגרפית הישוב היהודי ברצועת עזה יישאר תמיד אי מבודד שולי שבשולי בלב אזור צפוף ודחוס מאין כמוהו באוכלוסיה פלסטינית; (ג) מבחינה ביטחונית אין להתיישבות הישראלית ברצועה משמעות רבת-משקל.¹

דעות אלה לא הגיעו מעולם לשלב של תכנית מדינית קונקרטית. מעבר לכך, ממשלות ישראל לדורותיהן, ימין ושמאל, השקיעו משאבים רחבי היקף בהתיישבות הישראלית ברצועה ממש עד להכרעה על תכנית ההינתקות. קשה היה להאמין כי דווקא אריק שרון, הדמות שסימלה יותר מכל אחד אחר את מפעל ההתיישבות הישראלית בשטחי יהודה ושומרון ורצועת עזה, יניף יד על מפעל זה ויבקש לעקור אותו מן השורש. חודשים אחדים בלבד קודם לכן הוא חזר והבהיר כי 'דין נצרים כדין תל אביב'. בנאומו בכנסת על ההינתקות הוא נתן ביטוי לקושי האישי שיש לו בקשר למימוש תכנית זו:

לי אישית קשה מנשוא ההכרעה הזאת. בכל חיי כלוחם וכמפקד, כאיש פוליטי, כחבר כנסת, כשר בממשלות ישראל וכראש הממשלה, לא ידעתי קשה כמותה. אני יודע מה משמעותה של החלטת הכנסת לגבי אלפי ישראלים המתגוררים זה שנים רבות בחבל עזה, שנשלחו לשם בשם ממשלות ישראל, ובנו שם את

פרופ' זכי שלום הוא חוקר בכיר במכון בן-גוריון לחקר ישראל ועמית מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי

בתיאם, ונטעו עץ, וגידלו פרח, והולידו שם בנים ובנות שלא ידעו בית אחר. אני יודע היטב, אני שלחתי והייתי שותף למעשה הזה ורבים מאלה הם ידידי האישיים. אני מודע היטב למכאובם, לזעמם, לייאושם.²

בתולדות מדינת ישראל תיזכר ההינתקות כאירוע בעל אופי חריג ויחודי. מדינת ישראל לא נסוגה מעולם נסיגה חד-צדדית והוציאה מתיישבים בהיקף כה גדול מתוך שטח שהיה בשליטתה. בשל היות ההינתקות צעד דרמטי ומרחיק לכת, ועל רקע הרצון לזכות באהדה ציבורית רחבה ככל האפשר למהלך זה, הרבו דוברי הממשלה, ובהם ראש הממשלה, להסביר את הכורח והצידוק שיש לתכנית זו. העובדה שמימוש התכנית חייב פינוי של אלפי ישראלים מבתיאם, הרס מפעלי חקלאות ותעשייה, בתי כנסת ובתי ספר ופינוי בתי קברות חייבה את הממשלה לבצע הסברה רחבת היקף שנועדה להבליט את הכורח במימוש תכנית זו והיתרונות הגלומים בה למדינת ישראל.

תכנית ההינתקות – בין משאלות לב למציאות

כיום, חמש שנים לאחר מימוש תכנית ההינתקות, אפשר לקבוע כי חלק ניכר מן התחזיות וההערכות שליוו אותה לא התממשו כפי שציפו רבים שיתגשמו. הגם שההכנות שנעשו לקראת מימוש התכנית היו יסודיות מאוד והגם שההערכות אודות השלכותיה התבססו על תחזיות סבירות למדי, בסופו של דבר כמעט 'הכול השתבש'.

על פי חזונו של שרון, אחת המטרות המרכזיות של תכנית ההינתקות הייתה להבהיר לפלסטינים שלמדינת ישראל אין עניין לשלוט בהם וכי היא רוצה להתקדם מהר ככל האפשר לקראת הסדר קבע על בסיס החזון של שתי מדינות לשני העמים: "אנו מעוניינים שתנהלו את חייכם בעצמכם במדינה משלכם, מדינה פלסטינית דמוקרטית, בעלת רציפות טריטוריאלית ביהודה ושומרון והיגיון כלכלי, המקיימת עם ישראל מערכת יחסים נורמלית של שקט, ביטחון ושלום".³

בפועל, השיגה תכנית ההינתקות תוצאות שונות לחלוטין מאלה שנצפו. במקום להתקדם לכיוון של הסדר קבע על פי חזון שתי מדינות לשני העמים, יצרו תכנית ההינתקות והאירועים שנלוו לה שורה של חסמים מדיניים, ביטחוניים ורגשיים בדרך להסדר קבע ישראל-פלסטיני.

כיום, חמש שנים לאחר מימוש תכנית ההינתקות, אפשר לקבוע, כי חלק ניכר מן התחזיות וההערכות שליוו אותה לא התממשו

מלבד האירועים שהיו תוצאה ישירה של תכנית ההינתקות, התרגשו על האזור גם אירועים ומהלכים אחרים, שלא בהכרח קשורים עם תכנית ההינתקות, ואף הם תרמו להערמת מכשולים נוספים בדרך להסדר קבע ישראל-פלסטיני.⁴

במאמר זה אנסה לבחון את הרקע והנסיבות שהובילו לגיבושה של תכנית ההינתקות ואת הציפיות שהיו ליוזמיה. במקביל ייבחנו תוצאותיה הישירות ואירועים שלא בהקשר ישיר לה והשלכותיהם על חזון ההסדר הישראלי-פלסטיני.

תכנית ההינתקות – מסרים גלויים וסמויים

למרות התבטאויות סותרות בהקשר ליעדיה של תכנית ההינתקות, אפשר להעריך כי בעיקרו של דבר נועדה תכנית זו להיות רק שלב ראשון בדרך לעיצוב גבולות הקבע של מדינת ישראל, כשלב מכריע לקראת הסדר כולל ישראלי-פלסטיני. בשכנוחה אמורה הייתה להיות מוקמת בשלב כלשהו מדינה פלסטינית על פי חזון ההסדר של שתי מדינות לשני עמים שאומץ על ידי ממשלות ישראל והמערכת הבינלאומית בכללה מאז הסכמי אוסלו. ההערכה הייתה שמהלך כזה יבהיר לתושבי מדינת ישראל, לרשות הפלסטינית ולעולם כולו שההנהגה בישראל נחושה בדעתה להביא לסיום את המציאות האבסורדית שמדינת ישראל נמצאת בה מאז מלחמת ששת הימים כמדינה שאין לה קווי גבול קבועים ומוסכמים. ישראל, כך נטען, חייבת לקבוע לה קווי גבול, שיבטיחו את המשך זהותה כמדינה יהודית-דמוקרטית.⁵

מלבד זה, מהתבטאויות של אישים שהיו קשורים ליזמת תכנית ההינתקות ולמימושה, אפשר להעריך כי תכנית זו נועדה גם לקעקע מן היסוד את האמונה המיסטית כמעט שרווחה בקרב חוגים רחבים בציבור, גם בימין וגם בשמאל, ובהנהגה הלאומית במשך שנים ארוכות, שלפיה יצרה ההתיישבות היהודית בשטחים עובדות בלתי הפיכות במישור הטריטוריאלי והמדיני. המשמעות של קביעה זו היא שמרחב התמרון של ממשלה בישראל, ממשלת ימין או ממשלת שמאל, בכל הקשור לקידום הסדר ישראלי-פלסטיני מצומצמת מאוד. ההנחה הייתה כי הסדר ישראלי-פלסטיני שיביא להקמת מדינה פלסטינית יחייב פינוי מסיבי של יישובים ישראליים ביהודה ושומרון במגמה לאפשר את הקמתה של מדינה

פלסטינית בעלת רצף טריטוריאלי ראוי. מדינה פלסטינית זו הייתה אמורה לכלול את רצועת עזה ואת רוב השטח של יהודה ושומרון. מסדרון יבשתי שיחצה את מדינת ישראל היה אמור לקשר בין שתי היחידות הטריטוראליות.⁶

המסר שנלווה להינתקות נועד להבהיר כי כאשר ההנהגה בישראל באמת רוצה לפנות מתיישבים, היא יודעת כיצד עליה להיערך למשימה מורכבת כזו, וגם לממש אותה כראוי. משמע: ההערכה שלפיה בשטחי יהודה ושומרון נוצרה מציאות בלתי הפיכה, אין לה על מה שתסמוך. מרגע שמומשה תכנית זו מרחף סימן שאלה כבד על ההתיישבות היהודית בכל מקום הנמצא מעבר לקו הירוק.

לאחר ההינתקות אין לשום התיישבות ברחבי השטחים "תעודת ביטוח" מפני פינוי

מעתה אין לשום התיישבות ברחבי השטחים "תעודת ביטוח" מפני פינוי. ממשלה ישראלית המסוגלת לפנות גוש התיישבות בסדר גודל של גוש קטיף תוכל לממש גם פינוי של מתיישבים בסדרי גודל מקיפים יותר. זו רק שאלה של נחישות והקצאת משאבים אנושיים וכספיים הדרושים למימוש משימה מעין זו. בוועידת ישראל לעסקים בשלהי 2005 אמר שרון את הדברים האלה בהקשר זה:

תכנית ההינתקות, שאותה יזמתי וביצעתי, יצרה שעת רצון גדולה לנו ולפלסטינים. כולם מבינים היום שישאל מתכוונת ברצינות כשהיא מדברת על ויתורים כואבים. יותר מכך, כולם רואים שכאשר מדינת ישראל מתחייבת – היא יכולה לבצע גם צעדים קשים ביותר.⁷

ההנחה ה'סמויה' הנלווית לכך הייתה שההינתקות תיצור תקדים של פינוי מסיבי של מתיישבים בכמה מן השטחים. אם יתבצע הפינוי כהלכה, ללא אלימות חריגה ובאורח שיאפשר למפונים לחיות חיים נורמליים במקומות שיתפנו אליהם תוך כדי הסדר מצבם הכלכלי-חברתי, אם תיווצר רגיעה בשטח – אם כל זה יקרה, ייווצר מודל חיקוי שיאפשר לבצע מהלך מקביל ביהודה ושומרון; ובכך כאמור להגיע, במסגרת הסדר עם הפלסטינים ובלעדיו, לעיצוב גבולות הקבע של מדינת ישראל.⁸

כן רווחה ההערכה כי מימוש תכנית ההינתקות יבהיר לכל שאכן ההנהגה בישראל וחוגים נרחבים בציבור, משוכנעים שנסיגה מן השטחים, כשלעצמה, ולא בהכרח בהקשר של 'תמורה' שתתקבל בגינה, היא אינטרס לאומי של מדינת ישראל. זהו שינוי כיוון דרמטי בעמדותיה של מדינת

ישראל בסוגיית השטחים כפי שנתעצבו מאז תום מלחמת ששת הימים. כל השנים הייתה מקובלת התפיסה כי בעיקרו של דבר השטחים שכבשה ישראל במלחמת ששת הימים, נמצאים בידי ישראל כמעין פיקדון. הם יוחזרו לצד הערבי בתמורה להסדר שלום.

עכשיו, במימוש תכנית ההינתקות, אימצה ישראל, לכאורה, מגמה שונה לחלוטין. המסר העולה ממנה הוא כי ישראל נטשה עקרון ברזל זה, והבהירה כי היא עשויה לראות בנסיגה כשלעצמה אינטרס חיוני למדינת ישראל בלי קשר הכרחי לתמורה שתתקבל מן הצד הערבי

פלסטיני. בריאיון עם האלוף איילנד על אודות ההינתקות הוא אמר בהקשר זה:

כשאתה אומר שפינוי יישובים טוב לישראל, אתה כבר לא יכול לקבל על כך תמורה. קונדוליזה רייס אמרה לנו את זה באחת הפגישות במפורש. היא אמרה לנו: "תנו לי להסביר לכם מהי המשמעות של צעד חד צדדי. צעד חד

במימוש תכנית ההינתקות ישראל הבהירה כי היא עשויה לראות בנסיגה כשלעצמה אינטרס חיוני למדינת ישראל בלי קשר הכרחי לתמורה שתתקבל מן הצד הערבי

צדדי אתה נוקט כשהוא טוב לך. לכן אתה לא מצפה לקבל שום דבר תמורת מה שאתה עושה לטובת עצמך".⁹

מלבד זה, ההינתקות קיבעה שוב את העיקרון שנסיגה בהקשר של קידום הסדר בין ישראל ובין מדינות ערב היא בהכרח נסיגה לקווי 4 ביוני 1967. עקרון זה הוצב עוד במסגרת הסכם השלום בין ישראל למצרים בקמפ דייוויד, שבמסגרתו הסכימה ישראל לסגת מכל שטח סיני. גם הנסיגה של ישראל מלבנון במאי 2000 נתנה ביטוי לתפיסה שנסיגה משטחים משמעותה בהכרח נסיגה לקווי שביתת הנשק של 1949. עתה באה ההינתקות וקיבעה שוב, וביתר תוקף, עיקרון זה. גם כאן מדובר בסטייה מעמדותיה של מדינת ישראל מאז מלחמת ששת הימים באשר לפרשנות שיש לתת להחלטת מועצת הביטחון 242. כל השנים טענה מדינת ישראל, והיא עדיין טוענת, כי החלטת מועצת הביטחון 242 מחייבת נסיגה של ישראל 'משטחים' ולא 'מהשטחים'. דהיינו, אין ישראל מחויבת, במסגרת הסדר שלום, לסגת אל קווי ה-4 ביוני 1967. דה עקא, באורח מעשי, וכמובן – לא רשמי, נסיגותיה של ישראל אל קווי ה-4 ביוני בסיני, ברצועת עזה ובגבול הלבנון, נושאות בחובן את המסר, שגם היא אימצה את העמדה המחייבת אותה לסגת אל גבולות שביתת הנשק במסגרת הסדר שלום.

לבסוף, ואולי החשוב מכול, פיגוי כוחות צה"ל מן הרצועה, הרס ההתיישבות היהודית בתוכה ופיגוי המתישבים הישראלים היו אמורים להביא להינתקות מוחלטת של מדינת ישראל מאחריות לגורלה של הרצועה ולחיי תושביה. מעתה, כך נטו להאמין הוגי התכנית, יהיו תושבי הרצועה אדונים לגורלם. הם יבחרו לעצמם את ההנהגה שירצו ויישאו באחריות על מעשיהם, לטוב ולרע. עזה, כך הוסבר, היא ביצה טובענית, חבית ללא תחתית. הסרת האחריות של ישראל מרצועת עזה היא נכס אסטרטגי רב-חשיבות להמשך התפתחותה ושגשוגה של מדינת ישראל.¹⁰

ההינתקות לא הסירה את האחריות לגורל הרצועה

בפועל, כאמור, ציפיות אלה לא התגשמו. 'על הנייר' נראָה כי הוצאת כוחות צה"ל מתוך הרצועה, פירוק כל היישובים היהודיים שהיו ברצועה והעברת המתישבים

תוחלת יוזמי ההינתקות
מרצועת עזה ומאחריות
עליה נכזבה לחלוטין

לתוך גבולות מדינת ישראל "הקטנה" יאפשרו הינתקות מוחלטת מרצועת עזה ומן האחריות לה. תפיסה זו באה לידי ביטוי מתומצת בססמה שטבע יצחק רבין, ואשר ליוותה את אהוד ברק במשך שנים בתמיכתו בהפרדה בין ישראל והשטחים: "אנחנו פה והם שם". בתכנית

ההינתקות מיום 18 באפריל 2004, נאמר: "מהלך ההינתקות ישלול את תוקפן של הטענות כנגד ישראל בדבר אחריותה לפלסטינים ברצועת עזה".¹¹

לאחר חמש שנים אפשר לקבוע במידה רבה של ודאות שתוחלת יוזמי ההינתקות מרצועת עזה ומאחריות עליה נכזבה לחלוטין. היא ביטאה משאלות לב שלא הייתה להן אחיזה במציאות. הקביעה "אנחנו יצאנו מרצועת עזה, אך עזה לא יצאה מאתנו" היא זו שמבטאת את המציאות בפועל. המערכת הבינלאומית כולה רואה במדינת ישראל ובממשלתה את האחראיות באופן מלא למתחולל ברצועת עזה. גם הציבור וההנהגה בישראל מכירים באחריות שיש לנו לרצועה, למרות טרוניות ומחאות שנשמעות על כך חדשים לבקרים. למרות ריבוי ההצעות בהקשר זה, נראה שאין לישראל אפשרות ממשית להינתק מן הרצועה בעתיד הנראה לעין.¹²

התפתחויות אלה יחייבו את ההנהגה בישראל לנקוט משנה זהירות בכל הנוגע להסדרים עתידיים בסוגיה הפלסטינית. ראוי לזכור שגם הסכמי אוסלו נראו לרבים מבטיחים 'על הנייר'. באותה תקופת זמן רווחה הנחה כי הם יובילו למשא ומתן על הסדר שלום של קבע בין ישראל ובין הפלסטינים. בפועל, כידוע, תמונת המצב הייתה שונה לחלוטין. עימותים אלימים קשים פרצו בין שני הצדדים. הללו הביאו לפגיעה קשה הן בחברה הישראלית והן בחברה הפלסטינית. המסקנה המתבקשת מהתפתחויות אלה היא שתכניות הסדר הנראות יציבות ומאוזנות 'על הנייר' מלוות בטקסים מרהיבים ובתמיכה בינלאומית עלולות, כמו שכבר הוכח, להניב תוצאות מאכזבות ומתסכלות, שונות לחלוטין מאלה שאנו מצפים מהן. מסקנה זו יוצרת בהכרח חסם בדרך להסדר מדיני.

הטרור וההינתקות

תכנית ההינתקות באה לאוויר העולם בראש ובראשונה בעקבות פעילותם האינטנסיבית של ארגוני הטרור הפלסטיניים נגד אזרחים וחיילים ישראלים ונגד מתיישבים בתוך מדינת ישראל ובשטחי יהודה שומרון ורצועת עזה בעת האנטיפאדה. במילים אחרות: מעבר למלל הרב שעטף את תכנית ההינתקות ונועד להצדיקה, על בסיס קביעות שונות ומגוונות, עומדת קביעה פשוטה: אלמלא פעילות הטרור ברצועת עזה בכלל ובגוש קטיף בפרט, אילו שררה רגיעה ברחבי הרצועה, לא הייתה תכנית ההינתקות נעשית סוגיה משמעותית בסדר היום הציבורי של מדינת ישראל, ובוודאי לא הייתה מתממשת הלכה למעשה: "שרון", כך כתב הפרשן זאב שיף, "לא הסביר כיאות ובמפורט מה עמד מאחורי התפנית שהתחוללה אצלו [והובילה אותו לתכנית ההינתקות]. השינוי התחולל על רקע גל הטרור שלא פסק, למרות האמצעים הקשים שנקטו נגד מבצעי הפיגועים". גם הרמטכ"ל לשעבר משה יעלון מיחס את תכנית ההינתקות בראש ובראשונה לתופעת הטרור: "האפשרות לנקיטת צעד חד צדדי של פינוי ישובים", הוא אומר,

"עלתה בעקבות התמוטטות הפסקת האש בקיץ 2003 בעקבות פיגועים קשים של חמאס".¹³

מדברים אלה אין להסיק כי הטרור היה הגורם הבלעדי לתכנית ההינתקות. להערכתנו הוא היה תנאי הכרחי, אם כי לא מספיק. בלעדיו לא הייתה באה תכנית זו לאוויר העולם. מטבע הדברים, למדינת ישראל בכלל, ולזרועות הביטחון בפרט, היה קשה להודות באורח גלוי ורשמי כי תכנית ההינתקות היא תוצאה של פעילות ארגוני הטרור הפלסטיניים נגד מדינת ישראל אזרחיה וחייליה. משלהי שנת 2000 הפליאו ארגוני הטרור את מכותיהם באזרחי ישראל ובחיילי צה"ל בדרכי פעולה מגוונות, ובהן פיגועי מתאבדים, ירי מסיבי על אזרחים, פיצוץ מטעני חבלה ומכוניות תופת, דקירות ופגיעות פיזיות אחרות, חטיפות חיילים וכמובן ירי תלול מסלול מעבר לקווי הגבול. במשך זמן רב, צה"ל ושאר זרועות הביטחון התקשו למצוא מענה אפקטיבי לאיום חמור זה. קשים במיוחד היו פיגועי המתאבדים. בתקופה שמתחילת האנתפאדה השנייה עד מימוש תכנית ההינתקות (2000–2005) נהרגו יותר מאלף איש – כמה מהם אזרחים וכמה מהם אנשי כוחות הביטחון. אלפים אחרים נפצעו, פיזית ונפשית, בדרגות משתנות של אינטנסיביות.¹⁴

מלבד ההיבט הכמותי של הנפגעים, הסתבר כי פעילות הטרור יוצרת סדר יום ציבורי חדש לחברה הישראלית ומשנה מהותית את אורחות החיים של אזרחי ישראל. השפעתם של הפיגועים ניכרה היטב בתחום הכלכלי והמורלי. בתי עסק רבים נסגרו בגלל הצמצום הדרסטי של הפעילות הכלכלית של אזרחי ישראל והשקעות תושבי חוץ בארץ פחתו באורח ניכר. לבסוף, לפיגועים הייתה השפעה גם על המציאות הפוליטית בתוך מדינת ישראל. אפשר לקבוע כי הטרור היה נושא מרכזי על סדר היום במערכות הבחירות של מדינת ישראל בשני העשורים האחרונים. ממילא אפשר להסיק מכך, במידה רבה של ודאות, שסוגיית הטרור הייתה גורם משמעותי, שאת משקלו המדויק קשה כמובן להעריך, בעלייתם ונפילתם של מנהיגים בישראל בתקופת זמן זו.¹⁵

לאורך השנים רווחו בישראל שתי מגמות בסיסיות בכל הנוגע להתמודדות עם סוגיית הטרור: המגמה האחת הדגישה את התפיסה ולפיה מדינה מודרנית ודמוקרטית המתבססת על כוחות צבא סדירים אינה יכולה להתמודד בהצלחה נגד 'ארגוני הטרור'. מנקודת ראות זו, המקובלת בעיקר על מה שקרוי 'חוגי השמאל' בישראל, הפיתרון לתופעת הטרור טמון ב'הסדר מדיני'. מגמה אחרת, המזוהה בעיקר עם חוגי הימין בישראל, שללה לחלוטין תפיסה זו. היא טענה ש'ארגוני הטרור',

כמו כל ארגון אחר, פועלים באורח רציונאלי על בסיס חישובי עלות מול תועלת. לפיכך ניתן להרתיע אותם וגם להכריע אותם.

ישראל הצליחה להכריע את ארגוני הטרור גם בהיעדר הסדר מדיני עם הרשות הפלסטינית

בשנים שלאחר מימוש תכנית ההינתקות, וללא קשר נראה לעין אליה, חלה ירידה דראסטית בפעילות 'ארגוני הטרור', ובעיקר טרור המתאבדים, בתוככי מדינת ישראל. בשלוש השנים האחרונות (2007–2010) נמוגה תופעה זו כמעט לחלוטין מ'נוף ארצנו'. תמונת מצב זו תורמת לשינוי הדרגתי ההולך ומתבלט בהלך הרוח בקרב חוגים רחבים בציבור הישראלי בסוגיה זו. ביטוי העיקרי של שינוי זה טמון, להערכתי, בהתקבלות הולכת וגדלה של התפיסה שישראל הצליחה להכריע את ארגוני הטרור ולהביא להפסקה כמעט מוחלטת של פעילותם האינטנסיבית בתוך עריה המרכזיות, גם בהיעדר הסדר מדיני עם הרשות הפלסטינית.

תמונת המצב הקיימת בשנים האחרונות מאפשרת לנו לקבוע כי תופעת הטרור, ובעיקר טרור המתאבדים, (להבדיל כמובן, מירי הקאסמים לעבר ישובי הנגב) – שהייתה מרכיב מרכזי בעיצוב תכנית ההינתקות נמוגה כמעט לחלוטין מן האופק כגורם משמעותי בסדר היום של מדינת ישראל ושל אזרחי ישראל. איש אינו יכול לקבוע שמדובר בהיעלמות מוחלטת ולטווח הארוך. כמו כל ניצחון אחר, גם הניצחון על ארגוני הטרור הוא ניצחון בעירבון מוגבל; זהו ניצחון 'שברירי' ובמידה רבה, זמני. ולמרות זאת, זהו ניצחון. המסקנה המשתמעת מכך, בין השאר, להערכתי, היא שהמוטיווציה של הציבור וההנהגה בישראל ללכת בכיוון של הסדר מדיני המלווה בהכרח בויתורים מרחיקי לכת פחתה במידה רבה, קשה להעריך במדויק עד כמה, על רקע הצמצום הדראסטי בפעילות הטרור. שוב לפנינו חסם בדרך להסדר ישראלי-פלסטיני.

"שטחים תמורת שלום"

במקביל להיעלמות תופעת הטרור העירוני, חלה, מאז מומשה תכנית ההינתקות, ובמידה רבה בגללה, עליה חמורה בתופעת ירי תלול מסלול, בעיקר טילי קאסם, פצמ"רים ומרגמות לעבר ישובי הנגב, ובעיקר העיר שדרות. על רקע זה, כך ניתן להתרשם, חלה שחיקה בהתקבולתה של הנוסחה: שטחים תמורת שלום, שליוותה את מדינת ישראל מאז מלחמת ששת הימים, וביתר תוקף – מאז חתימת הסכמי אוסלו. פועל כאן, להערכתי, העקרון של 'קל וחומר'. אם הנסיגה לקווי ה-4 ביוני בלבנון וברצועת עזה לא הובילה אפילו לרגיעה אלא להסלמה, כיצד ניתן לצפות שנסיגה בחזית אחרת תביא ל'שלום'?

התפתחויות אלה, כך ניתן להתרשם, עמדו בניגוד לציפיותיהם של הוגי תכנית ההינתקות. במרבית ההתבטאויות בהקשר זה, יש להדגיש, המגמה היתה זהירה. לא ניכרה מגמה של יצירת ציפיות לא מציאותיות של רגיעה מתמשכת בעקבות הנסיגה. אריק שרון, שעמד בראש יוזמיה של התכנית, קבע באחד מנאומיו כי "מטרתה של תכנית ההינתקות היא להפחית ככל שניתן את הטרור ולהעניק לאזרחי ישראל את מירב הביטחון".¹⁶

ואולם, האכזבה והתסכול שנלוו אל ההסלמה הבטחונית ברצועה ובגבול לבנון העצימו, להערכתך, את החששות מפני נסיגה נוספת. נקודה זו חוזרת ומודגשת בהתבטאויות של ראש הממשלה נתניהו ושאר השרים כדי להסביר את הזהירות העליונה המתבקשת עתה בעיצוב עמדותיה של ישראל מול הפלסטינים. מציאות זו מגביהה, להערכתך, את החסמים, הקיימים בלאו הכי, בדרך להסדר ישראלי-פלסטיני.

הפילוג ברשות הפלסטינית והשלכותיו

תוצאה אחרת של תכנית ההתנתקות היא עלייתו של משטר חמאס ברצועת עזה. השתלטות חמאס על הרצועה מהווה, להערכתך, חסם רב-משמעות בדרך להסדר ישראלי-פלסטיני. היא העמיקה את הפילוג המדיני והטריטוריאלי, ובמידה רבה גם רגשי וכלכלי, בין הגדה המערבית ובין רצועת עזה. פילוג זה לווה, ועדיין הוא מלווה, אם כי בפרופיל נמוך, במאבק דמים קשה ואכזרי, שעדיין אותותיו ומשקעיו ניכרים בשטח. כל ניסיונות הפיוס שנעשו עד כה במגמה ליצור אחדות מחדשת בין שתי הישויות עלו בתוהו. ככל שניתן להעריך, פיצול זה ימשך גם בעתיד הנראה לעין.

משמעותו הראשונה של פילוג זה היא שהימרה של הרשות הפלסטינית הממוקמת ברמאללה לייצג את העם הפלסטיני חסרת בסיס. היא מייצגת במקרה הטוב את חלקו בלבד. אין מדינה פלסטינית של ממש בלי רצועת עזה, והרשות הפלסטינית אינה יכולה לייצג את רצועת עזה.

על רקע זה, יש להדגיש, חוגים לא מעטים בהנהגת המדינה רואים בפילוג זה נכס אסטרטגי רב-חשיבות לישראל. להערכתם, הוא מסייע לסכל את הסיכוי להקמת מדינה פלסטינית שבהכרח "תבתר" את ישראל לרוחבה באמצעות מסדרון יבשתי, ולאחר מכן אולי גם אווירי. אם בכל זאת תקום מדינה פלסטינית בשטחי יהודה ושומרון בלבד, זו בהכרח תהיה מדינה "נכה" – קטנה, מפוצלת ובלי מוצא לים. תלותה בישראל תהיה גדולה מאוד.

מלבד זה, שלטון חמאס, בעצם קיומו, מקשה עד מאוד על הרשות הפלסטינית להגמיש את עמדותיה מול ישראל במשא ומתן על הסדר מדיני. הרשות פועלת, בצדק רב, תחת חששות כבדים סביב האפשרות שתואשם על ידי חמאס כמשתפת פעולה עם ישראל. נכונותו של מנהיג הרשות אבו מאזן לקיים משא ומתן ישיר עם ממשלת נתניהו ללא תנאים מוקדמים, כלומר בלי שנתקבלה תביעתו להקפאת ההתנחלויות, נתונה לביקורת קשה של חמאס ושאר הארגונים הרדיקאליים. תמונת מצב זו תחייב להערכתך את אבו מאזן להקשיח את עמדותיו בכל משא ומתן על הסדר. גם זה חסם משמעותי בדרך להסדר ישראלי-פלסטיני.

חששות הרשות הפלסטינית מיציאת צה"ל משטחי הגדה

התנהלותה המסוייגת של הרשות הפלסטינית בראשות אבו מאזן סביב חידוש המשא ומתן להסדר מדיני עם ישראל אינה יכולה שלא לעורר תהיות. ראשי הרשות הינם מנהיגים מפוכחים מספיק כדי להבין שכל יום שחולף בלא הסדר עם ישראל מחזק עוד יותר את אחיזתה של מדינת ישראל בשטחי יהודה ושומרון. בפועל הולכת ונוצרת, אולי כבר נוצרה, מציאות בלתי הפיכה, שתקשה עד מאוד, אולי אף תנטרל לחלוטין את הסיכוי להקמת מדינה פלסטינית בת קיימא בשטחי יהודה ושומרון.

על רקע זה, עולה האפשרות שהתנהלותה של הרשות הפלסטינית נובעת מחששות הרווחים בקרבה סביב ההשלכות שתהיינה להסדר עם ישראל, ובראש וראשונה – נסיגת כוחות צה"ל משטחי יהודה ושומרון. כוחות צה"ל פעלו בשנים האחרונות באינטנסיביות לפגוע בכוחו של חמאס ושאר הארגונים הרדיקליים בגדה, המאיימים לא רק על ישראל אלא גם על הנהגת הרשות. בהיעדרם של כוחות צה"ל בגדה תיווצר בהכרח סכנה מוחשית של עלייה ניכרת בכוחו של חמאס בגדה. נראה שלרשות הפלסטינית אין כיום, ולא תהיה לה בעתיד הקרוב, יכולת להתמודד עם הארגונים הפלסטיניים הרדיקליים.

אם יושג הסדר עם ישראל, וכוחות צה"ל יסוגו מן הגדה, לא יהיה שום כוח שיוכל לעצור את השתלטות חמאס גם על הגדה, חיסול שלטון הרשות ואולי גם פגיעה פיזית בהנהגת הרשות. ברור מאליו ששום מנהיג ברשות הפלסטינית לא יודה בגלוי ברצון של הרשות לשמר נוכחות צבאית ישראלית בגדה בעתיד הקרוב. ואולם, ייתכן שזוהי משאלת לב סמויה של הרשות, או לפחות של אישים בתוכה. אם אכן זו תמונת המצב, ולנו אין יכולת לאמת אותה, ייתכן שיש בה כדי להסביר את ה"חמיצות" המופגנת של ראשי הרשות בכל הנוגע לקידום הסדר שלום עם ישראל. ייתכן מאוד שאישים בכירים ברשות מסויגים וחוששים בסתר לבם מאפשרות של הסדר עם ישראל מתוך חשש כי יבולע להם. הנה שוב לפנינו חסם נוסף בדרך להסדר מדיני עם ישראל.

אכיפת הפירוז

שלטון חמאס ברצועת עזה והעיוותים הנמשכים עם ישראל הובילו בסופו של דבר להחלטה של ישראל להעמיק את הסגר על רצועת עזה כדי ליצור לחץ כלכלי על שלטון חמאס ברצועה, ולמנוע הברחות נשק לרצועה. הגם שלמדינת ישראל יש כל הכלים הנחוצים להטלת הסגר, מתברר כי הלכה למעשה אכיפתו של הסגר כרוכה בקשיים מרובים, כמה מהם מבצעיים-לוגיסטיים, כמה מהם מדיניים-הסברתיים ומשפטיים. אירועי המשט לרצועת עזה והשלכותיו נתנו ביטוי חד לקשיים אלה. אני סבור כי הקשיים שעמדו בבסיס אכיפת הסגר, ובמיוחד אירועי המשט האחרון,

ובילו את מדינת ישראל להקשחת עמדותיה בכל הנוגע לסידורי ביטחון להבטחת פירוזה של המדינה הפלסטינית, אם תקום.¹⁷

ראש הממשלה כבר נתן לכך ביטוי חוזר ונשנה בהצהרותיו לקראת מסעו בארצות הברית (יולי 2010) ובעת המסע עצמו, תוך כדי שימת דגש על הצורך בהסדרי ביטחון קפדניים ביותר להבטחת פירוזה של המדינה הפלסטינית. להערכתו, משמעות הדבר בין השאר היא שישראל לא תהיה מוכנה להפקיד סוגיה כה קריטית בידי כוחות בינלאומיים, ואפילו כוחות נאט"ו. ישראל, קרוב לוודאי תעמוד על כך שכוחות צה"ל הם שיפקחו על פירוזה של המדינה הפלסטינית אולי בשילוב כלשהו של כוחות זרים. לנו נראה שהרשות הפלסטינית תתקשה מאוד לקבל תביעה לנוכחות צה"ל על גבולות הרשות לאחר הסדר שלום. משמעותה תהיה פגיעה קשה בריבונותה. לפנינו עוד מכשול שלא ברור כיצד יהיה אפשר לגשר עליו.¹⁸

ערעור אמינותו של הממשל

בדיונים עם ממשל הנשיא בוש לקראת מימוש תכנית ההינתקות הושגו הבנות אסטרטגיות חסרות תקדים. הבנות אלה באו לידי ביטוי בין השאר במכתבי הנשיא בוש אל ראש הממשלה שרון ב־14 באפריל 2004 ובחליפת מכתבים בין מנכ"ל משרד ראש הממשלה דב וייסגלס למזכירת המדינה של ארצות הברית קונדוליסה רייס. בין השאר, כך נטען, הוסכם, במסגרת הבנות אלה, כי ארצות הברית: (1) תמשיך לדבוק במפת הדרכים, ותעשה ככל אשר תוכל כדי למנוע כפיית תכנית אחרת על ישראל; (2) מביעה את הכרתה בזכותה של ישראל לשמר בידה כוח הרתעה עצמאי (קרוב לוודאי כי הכוונה לאופציה הגרעינית); (3) מכירה בזכותה של ישראל לקיים בידה גושי התיישבות ביהודה ושומרון במסגרת הסדר שלום ישראלי-פלסטיני. בו בזמן הושגו הבנות פרטניות יותר בנושא המשך הבנייה בהתנחלויות.¹⁹

אני נוטה לקבל את הסברה שממשל נשיא ארצות הברית ברק אובמה סטה מהבנות אלה, בדרגות משתנות של אינטנסיביות מאז נכנס לכהונתו: (א) על סדר היום הועמדה בפירוש, ועדיין עומדת, האופציה שממשל הנשיא אובמה יציב בפני הצדדים תכנית משלו להסדר ויבקש לכפות אותה על הצדדים. בשלב זה לא ברור עד כמה, אם בכלל, תכנית זו בעלת אופי קונקרטי. ואולם, עצם העלאתה של אופציה כזו מהווה, סטייה מהבנות שהיו לישראל עם ממשל הנשיא בוש; (ב) גם בסוגיה הגרעינית חלה ככל הנראה שחיקה מוגבלת, שאת היקפה קשה להגדיר בשלב זה במחויבות ארוכת השנים של הממשל האמריקאי לזכותה של ישראל להחזיק בידה כוח הרתעה עצמאי; (ג) בסוגיית ההתנחלויות התכחש ממשל הנשיא

אובמה לחלוטין לקיומן של הבנות אלה. מאוחר יותר הוא נאלץ להכיר בקיומן, אך תבע למעשה לנסח מסמך הבנות שונה.²⁰ אני סבור שמדיניות זו של הממשל תחייב את ישראל להתייחס בעתיד בספקנות ובחשדנות למחויבות ולערובות מצד ארצות הברית במסגרת הסדר שלום. התיחסותה המסויגת של ממשלת נתניהו ל'מכתב הערבויות' שנשלח לישראל על ידי הנשיא אובמה כהצעה לתמורה בגין המשך ההקפאה, נותנת, להערכתי ביטוי מוחשי לספקות הרווחים בהנהגה בישראל סביב אמינותו של הממשל האמריקני. ספקות אלה מהווים אף הם אבן נגף בדרך להסדר.

סיכום

מטרתה הבסיסית של תכנית ההינתקות הייתה לקדם את הסיכוי להסדר ישראלי-פלסטיני על בסיס העיקרון של שתי מדינות לשני העמים, על פי פרמטרים של הסדר שנוסחו על ידי ממשלי הנשיאים קלינטון ובוש. במסגרת מאמר זה עסקתי רק בצדדים המדיניים-בטחוניים שנילוו אל תכנית ההתנתקות. לא עסקתי בסוגיה רבת חשיבות המהווה, אף היא, חסם בדרך להסדר ישראלי-פלסטיני, דהיינו – אופן הטיפול במפוני גוש קטיף ושיקומם. סיכומי של דבר, אני סבור כי תכנית ההינתקות, אופן מימושה והאירועים שבאו בעקבותיה יצרו מציאות שונה לחלוטין מזו שציפו יוזמי ההינתקות כי תתממש. השורה התחתונה של אירועים והתפתחויות אלה היא צמצום הסיכויים לגיבוש הסדר ישראלי-פלסטיני בעתיד הנראה לעין.

הערות

- 1 ברצועת עזה 365 קמ"ר. צפיפות האוכלוסייה שם היא 25,400 נפש לקמ"ר, ובמחנות הפליטים הצפיפות היא 50,478 לקמ"ר.
- 2 נאום ראש הממשלה שרון בכנסת בנושא ההינתקות, 25 באוקטובר 2004.
- 3 נאום ראש הממשלה שרון בכנס הרצליה, 18 בדצמבר 2003. אתר משרד ראש הממשלה.
- 4 על ההכנות למימוש תכנית ההינתקות ראו: יגיל לוי, "הצבא המשוקע: הצלחת צה"ל בביצוע ההינתקות", בתוך: יעקב בר סימן טוב (עורך), **תכנית ההתנתקות-הרעיון ושברו**, קרן אדנאואר ומכון ירושלים לחקר ישראל, ירושלים 2009, עמ' 148-169.
- 5 נאום שרון בכנס הרצליה, 2003.
- 6 ראו: חנן גרינברג, "מופז: הוכחנו שאנו מסוגלים לוותרים כואבים", ynet, 24 באוגוסט 2005.
- 7 דברי ראש הממשלה שרון בוועידת ישראל לעסקים, 5 בדצמבר 2005. ראו גם: מירון בנבנישתי, "כך הפכה ישראל למדינה דו-לאומית", **הארץ**, 23 בינואר 2010.
- 8 על תכנית ההינתקות כתקדים לקראת נסיגות נוספות ראו: המכון הישראלי לדמוקרטיה, "שולחן עגול: ההשלכות החברתיות והכלכליות של ההתנתקות", 22 ביוני 2005. http://www.idi.org.il/events1/RoundTableDiscussion/Pages/Events_RT_Forum_71.aspx

- 9 ראו: ארי שביט, "איילנד: ההתנתקות – החמצה היסטורית, ההתכנסות לא תביא ליציבות", **הארץ**, 4 ביוני 2006. אחד האישים המובילים של תפיסה זו היה חיים רמון. ראו: אלוף בן, "הכנסת נפרדה מחיים רמון – האיש שהגה, אבל לא ביצע", **הארץ**, 4 ביולי 2009.
- 10 על סוגיית סיום האחריות על רצועת עזה בעקבות תכנית ההינתקות ראו: "סוף האחריות בעזה", **תוצר מדיניות**, מכון ראות, 29 בספטמבר 2005.
- 11 כפי שמצוטט בפרסום מכון ראות, **ההיבטים המדיניים של תכנית ההינתקות**, 10 במרץ 2005, אתר אינטרנט: <http://www.reut-institute.org/he/Publication.aspx?PublicationId=148>
- 12 גם לאחר שהשלמה ישראל את ההינתקות מ־21 יישובים ברצועת עזה, דוברים פלסטינים רשמיים ממשיכים לטעון שההינתקות מרצועת עזה לא שינתה כמעט דבר, וככל שהדברים נוגעים להם, עזה נשארה שטח "כבוש". לפי אתר האינטרנט של משרד החוץ של הרשות הפלסטינית, יושב ראש הרשות הכריז ב־7 ביולי 2005: "מעמדם המשפטי של השטחים שישראל אמורה לפנות לא השתנה". המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, אוגוסט 2005.
- 13 זאב שיף, "אריק שרון, תיקונים והשלמות", **הארץ**, 3 בפברואר 2006. להתבטאותו של יעלון ראו: משה יעלון, "ההתנתקות מן האמת ומן המציאות", **מעריב**, 24 בפברואר 2006 (להלן: יעלון, **ההתנתקות**). תת־אלוף עיבל גלעד, שהיה בין מוביליה של תכנית ההינתקות, סיפר בריאיון **למעריב** כי תכנית ההינתקות הבשילה אצלו בעקבות רצח השר רחבעם זאבי (גנדי), ב־17 באוקטובר 2001. בן כספית, "כך נולדה תכנית ההתנתקות", **מעריב**, 16 ביולי 2005.
- 14 ראו: שירות הביטחון הכללי, **ניתוח מאפייני הפיגועים בעשור האחרון**, אתר אינטרנט: http://wserv.bgu.ac.il/attach/DecadeSummary_he.pdf?sid=&mbox=INBOX&charset=escaped_unicode&uid=26667&number=4&filename=DecadeSummary_he.pdf
- 15 מזל מועלם, "קולות מלחמה", **הארץ**, 4 בינואר 2009.
- 16 ראו: נאום ראש הממשלה בכנס הרצליה, 18 בדצמבר 2003. ראש השב"כ באתה תקופה, אבי דיכטר, העריך אז כי תכנית ההינתקות לא תביא לשינוי במצב הביטחוני. ראו גם: עמוס הראל, "אבי דיכטר תומך בהתנתקות", **הארץ**, 10 ביוני 2005.
- 17 על סוגיית אכיפת הפירוז ראו: זכי שלום, "מעז יצא מתוק: אירועי המשט לרצועת עזה – תובנות ולקחים", **מבט על**, גיליון 189, 20 ביוני 2010.
- 18 ראו: זכי שלום, "בין הפטיש לסדן: ממשלת נתניהו לקראת חידוש השיחות הישירות", **מבט על**, גיליון 192, 18 ביולי 2010.
- 19 שרון, כנס הרצליה. ראו גם: נאום שרון בפני ועידת הנשיאים, ניו יורק, 22 במאי 2005. ראו גם: חילופי מכתבים בין ראש הממשלה שרון ובין הנשיא בוש, 14 באפריל 2004, אתר משרד החוץ של ישראל. <http://www.mfa.gov.il/MFA/Peace+Process/Reference+Documents/Exchange+of+letters+Sharon-Bush+14-Apr-2004.htm>.
- על ההבנות בסוגיית ההתנחלויות ראו: Elliot Abrams, "Hillary Is Wrong About the Settlements; The U.S. and Israel reached a clear understanding about natural growth", *Wall Street Journal*, June 26, 2009.
- 20 ראו: זכי שלום, "יחסי ישראל-ארה"ב: האם מסתמן מפנה מהותי?", **עדכון אסטרטגי**, כרך 13, גיליון 1, (יוני 2010).